НА ЗАМКОВІЙ ГОРІ ЗНОВУ РОЗКОПКИ

Із 14 квітня на Замковій горі триває черговий етап розкопок під подальшу музеєфікацію залишків фундаменту давньоруського храму. Як і в попередні роки, археологічні дослідження проходили під керівництвом співробітника відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України Максимом Квітницьким.

Назар Залізницький

- Пане Максиме, розкажіть, будь ласка, про хід розкопок.

- Це власне не розкопки, ми радше проводимо розкриття фундаментів давньоруського храму, які вже були розкопані в період із 1978 р. по 1983 рік. Тоді працювала експедиція Інституту археології НАН УРСР під керівництвом Руслана Сергійовича Орлова, який за 4 сезони частково розкрив територію, де знаходилися фундаменти давньоруського храму XII-XIII століть. Ця ділянка розкопу була законсервована, засипана річковим піском та 40-сантиметровим шаром ґрунту. Фактично досліджувати нема чого, це зробили наші колеги більше 30 років тому; ми, знявши верхній шар засипки, вивільнили залишки фундаменту давньоруського храму. На жаль, картина невтішна: після дослідження у 80-х роках деякі апсиди* і простінки між ними зруйновані вже більш пізніми будівельними роботами. І зруйновані досить сильно, хоча загальний напрямок продовження стін уловлюється, бо все-таки залишилися неушкодженими невеличкі шматочки фундаменту, їх буде згодом реконструйовано, але масиви, відкриті Р.Орловим, дійсно в дуже поганому стані.

- Яким буде кінцевий результат?

- Після повного розкриття фундаментів тут планується проведення комплексу робіт по музеєфікації зі спорудженням оглядового павільйону для відвідувачів.

- Якими новими знахідками можете здивувати білоцерківців?

- Великої кількості знахідок немає, оскільки при попередніх археологічних дослідженнях їх уже вилучили. Після робіт Руслана Сергійовича вийнятий ним ґрунт не засипався назад, а вивозився взагалі, натомість сюди засипали будівельне сміття: щебінь, каміння, всілякий непотріб, у якому абсолютно не буде жодної знахідки. Але поруч, де є залишки нетронутого культурного шару, виявили замок від верхньої частини великого хреста-енколпіона, фрагменти керамічного посуду, а з культурного шару, перекопаного раніше, - декілька монет XVII-XVIII ст. У тих частинах фундаментної кладки, котру не досліджували (там могли стояти вагончики будівельників або рости крислате дерево), ми знайшли уламки від 4-х полив'яних плиточок підлоги давньоруського храму часів XII і першої половини XIII століть з жовтою і зелено-голубою поливою. Знайшли майже цілу цеглину давньоруського часу, так звану плінфу. Простежили деякі нюанси будівельної техніки за цими фундаментами. Знайшли уламки дуже спеченої шлакованої смальти – це давньоруське скло, з якого викладали композиції сцен Біблії, різних святих, у тому числі й центральних композицій із зображенням Ісуса Христа та Богородиці.

- Які попередні висновки можете зробити?

- На момент розкопу цих фундаментів Русланом Орловим вони були набагато цілішими, ніж зараз. Очевидно, у 80-ті роки тодішні будівельники завдали їм сильної шкоди, самі того не розуміючи, адже частина апсид знесена. Тут фіксуються декілька великих ям із будівельним сміттям, сучасною цеглою, арматурою. Пізніше намагалися прокласти газову трубу, і знову ж по апсидах, пошкодили їх великою траншеєю. Потім переконалися, що попали в камені, перенесли цю траншею, знову пошкодивши апсиди, і тоді вже кинули газову трубу. Тобто фундамент храму після досліджень активно руйнувався будівельниками, комунальними службами і газовиками.

Костянтин Єфименко слухає розповідь Максима Квітницького про хід археологічних досліджень на Замковій горі

Ходом розкопок цікавляться небайдужі білоцерківці

І все-таки, яким був храм - трьохапсидним чи п'ятиапсидним? На це запитання наразі шукають відповіді науковці

Мабуть, коли будували приміщення музею, то, ставлячи контур заземлення, проклали траншею фактично по першій апсиді, її знесли повністю. На жаль, від третьої тільки шматочки-фрагменти залишилися. Натомість дуже добре зберігся підмурівок північно-західної стіни, вона завширшки 1,5-2 метри. Її будівельники не знищили, очевидно, тому, що тут в основі лежить дуже велике каміння, воно сягає 1-1,5 м в поперечнику, і не вся будівельна техніка радянських часів могла його пошкодити. Дійшли ми до самого закінчення стінки, але вона там також попсована тими ж таки будівельними роботами. Ще за радянських часів тут був каналізаційний колодязь і прокладені труби під полив, якими нині не користуються. Знайшли траншеї із залишками кабелів живлення високої напруги, також не діючих, котрі прокладалися в 50-ті, а можливо й у 40-ві післявоєнні роки.

Головні запитання, на які ми намагаємося дати науково обґрунтовані відповіді, полягають у тому, коли саме був споруджений цей храм, у який період, скільки він проіснував? А це можна виявити за допомогою таких нюансів, як будівельні горизонти, тобто рівень запуску траншеї під фундамент, вивчити, як саме в землі простежуються плями будівельного розчину - чи він цем'янковий, чи піщано-вапняний. Різні є нюанси, за якими ми простежуємо такі моменти, їх, звичайно, збереглося обмаль, але ми будемо намагатися щось виявити, простежити й дати відповідь на ці основні запитання. Поки що можемо висловити два основні припущення.

Перше. У попередній період розкопок, ще в 2011 році, ми виявили дуже цікавий об'єкт - житло першої половини XII століття, де була складена пічка, а в ній знаходилося каміння з вапняковим розчином, плінфа рубежу XI-XII ст. і полив'яні плиточки із церковної підлоги. Цей факт дозволяє припускати існування не відомого нам зараз кам'яного храму, котрий був споруджений у кінці XI ст. А ось цей кам'яний храм, залишки якого ми зараз досліджуємо і плануємо музеєфікувати, відноситься до пізнішого часу. Отож можемо підсумувати, що, напевно, до спорудження цього храму початку XIII століття існував ще один, який був побудований десь на рубежі XI-XII століть.

Друге. У свій час Руслан Орлов мав можливість досліджувати ці кладки частинами, певними фрагментами, не даючи оцінки цілісному вигляду храму. Тому й зрозуміло, що об'єктивних висновків ним зроблено не було, він вважав, що храм трьохапсидний. А ми, розкривши весь фундамент, уже бачимо цілісну картину, можемо спостерігати певну логіку і послідовність у розташуванні й побудові самих апсид. Перша висунена вперед, а друга, хоч і зруйнована, має так званий утоплений контур. У середньому ширина апсид сягає 1,5-1,8 м, у залежності від того, як виступають камені. Тому не може бути друга апсида завширшки 4-5 м, тодішні зодчі не могли так промахнутися в розрахунках. Отож припускаємо, що ми маємо справу із класичною схемою п'ятиапсидного храму, коли перша і п'ята апсиди висунені вперед, друга і четверта дещо утоплені, а найбільш висунута вперед центральна - третя - апсида, котра тягнеться аж до стіни музею, бо тут простежуються її контури. Усе це буде ще вивчатися, і відповідні науково обґрунтовані висновки ми матимемо обов'язково, але, на мій особистий погляд, ми можемо говорити про існування кам'яного храму в кінці XI ст., він цілком міг бути трьохапсидним. На початку XIII ст. тут звели новий, п'ятиапсидний. Адже Юр'їв – одна з головних єпархій Давньоруського часу, тому кочівників, поганів, торків, печенігів, котрі осіли в Пороському регіоні й були в безпосередньому підпорядкуванні до київського князя роду Мономаховичів, треба було інкорпорувати в давньоруське суспільство, долучати до панівної релігії – християнства. І Юр'ївська єпархія з цим успішно справлялася. Для цього тут і потрібен був відповідних розмірів храм, бо трьохапсидний храм для потужної єпархії був як маленька дерев'яна капличка для крупного населеного пункту.

* Апсида - виступ будівлі, здебільшого півкруглий в плані (зовні іноді багатокутний або квадратний), перекритий півкуполом або замкнутим півсклепінням. Уперше апсиди з'явились у давньоримських базиліках. У християнських церквах апсида — вівтарна частина, орієнтована зазвичай на схід.